

اصطلاحات و واژگان کلیدی

الف - سپرده های سرمایه گذاری مدت دار: نوعی سپرده می باشد که بانک ها مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربا مجاز به دریافت آن می باشند و پس از بکارگیری آن در عقود اسلامی و کسب سود مناسب موظفند نسبت به محاسبه سود متعلقه اقدام و پس از کسر حق الوکاله بانک سود باقیمانده را به سپرده گذاران پرداخت نمایند.

ب - سود: بهره مندی از چیزی یا لذتی که در سایه استفاده از سرمایه به دست می آید.

ج - سود قطعی: سودی که بانک ها پس از محاسبه بکارگیری سپرده های سرمایه گذاری مدت دار و محاسبه درآمد مشاع به نسبت مدت و مبلغ با رعایت سهم منابع بانک، پس از کسر علی الحساب پرداختی طی سال (سود علی الحساب)، به سپرده گذاران پرداخت می نمایند.

د - حقوق سپرده گذاران: در اینجا منظور پرداخت سود واقعی به سپرده گذاران است که از معاملات مشروع مشاع توسط بانک تحصیل می شود.

ه - روش جاری بانک ها: به روشی اطلاق می گردد که توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در خصوص نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار ابلاغ و توسط کلیه بانک ها لازم الاجراء می باشد.

مقدمه

ویژگی اصلی یک نظام مالی اسلامی تحریم کامل دریافت و پرداخت ربا است. لذا کشورهایی که در صدد سوق دادن نظام اقتصادی خویش به سوی سیستمی که انطباق بیشتری با شرع مقدس اسلام داشته، بر آمده اند، نظام بانک داری خود را باید به گونه ای تغییر دهند که تحریم معاملات مالی مبتنی بر ربا رعایت شود. در حال حاضر در الگوی ارائه شده توسط بانک داری اسلامی در مورد نحوه معامله با سپرده گذاران بانک ها که از جهاتی شباهت های زیادی با صاحبان سهام این بنگاه ها دارند نظریه های مناسبی ارائه گردیده است، اما در کشورهای اسلامی و در عمل مدل های مختلفی وجود دارد. اکثر اندیشمندان بانک داری اسلامی، در مورد پرداخت سود به سپرده های مدت دار و شیوه محاسبه سود به نحوی که عملکرد بانک ها مبنای آن باشد اتفاق نظر دارند، اما در نحوه عمل معیارها و رویه های پیشنهادی بعضاً دچار اختلاف شده اند که لازم است پژوهشگران بانک داری اسلامی در ارائه یک الگوی مناسب به نحوی که قابلیت اجرا در کلیه مؤسسات پولی و بانکی را داشته باشد، اهتمام ورزند. این مقاله به نقد این موضوع در بانکداری ایران می پردازد.

بیان مسئله

با وجود گذشت بیش از سی سال از تأسیس نخستین بانک های بدون ربا در کشورهای اسلامی [۱۱] این

بررسی تطبیقی نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های

مدت دار بانک ها بر مبنای دستور العمل بانک

مرکزی و روش ارزش افزوده بانک

دکتر غلامحسین تقی نتاج^۱، آیت الله ابراهیمی^۲

۱- استادیار و عضو پیوسته انجمن حسابداری ایران

۲- کارشناس ارشد حسابداری

چکیده

در نظام بانک داری اسلامی چگونگی پرداخت سود به سپرده گذاران به عنوان یکی از موضوعات حائز اهمیت به شمار می رود، در این تحقیق در پاسخ به این سؤال که «آیا سود قطعی پرداختی بانک ها مطابق با روش ابلاغی بانک مرکزی (منطبق بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا) متضمن رعایت حقوق سپرده گذاران انتفاعی آن می باشد»، به بررسی نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار پرداخته شده است. از آنجائی که شناسائی سود حسابداری، بر اساس الزامات تعیین شده در استانداردهای حسابداری کشور صورت می گیرد، پرداخت سود به سپرده گذاران نیز در پایان دوره مالی مطابق با سود نمایش داده شده در صورت حساب سود و زیان، محاسبه و قطعی می گردد. در بررسی به عمل آمده سعی شده است، سود تحقق یافته که مبنای پرداخت سود قطعی می باشد در مقایسه با ارزشهای ایجاد شده واقعی ناشی از به کارگیری سپرده های سرمایه گذاری مدت دار مورد بررسی قرار گیرد. این بررسی با روش زمینه یابی توصیفی و به روش کتابخانه ای و از طریق مطالعه اسناد و مدارک یک بانک نمونه در سال مالی ۱۳۸۴ صورت گرفته است. در مطالعه انجام شده تلاش شده تا بر اساس نتایج بدست آمده مبنای قضاوت حرفه ای برای پاسخ به سؤال اصلی تحقیق فراهم گردد. در نهایت پس از تجزیه و تحلیل نتیجه محاسبات صورت گرفته، ضمن پاسخ به سؤال اصلی تحقیق، مدلی برای بهبود این نظام ارائه گردیده است.

بانک ها از جهت کمی و کیفی توسعه قابل توجهی داشته اند، به طوری که امروزه در اغلب کشورهای اسلامی و حتی در برخی از کشورهای غیر اسلامی، الگوهای گوناگونی از بانک داری بدون ربا اجرا می شود. نظام های بانک داری بدون ربا اگرچه از جهت حذف ربا از عملیات خود دارای هدف مشترکی هستند، لیکن الگوی عملیاتی متفاوتی دارند. در کشور ما نیز الگوی بانک داری بدون ربا با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)، مصوب مورخ ۱۳۶۲/۶/۸ مجلس شورای اسلامی پا به عرصه وجود نهاد و در حال حاضر نیز مبنای عملیات بانکی کشور محسوب می شود.

مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربا سپرده های سرمایه گذاری مدت دار که بانک در بکارگیری آن ها وکیل می باشد در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، فروش اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می گیرد. در ماده «۵» قانون مذکور، بانک ها موظف شده اند منافع حاصل از عملیات موضوع تبصره ماده «۳» فوق الذکر را بر اساس قرارداد منعقد، متناسب با مدت و مبالغ سپرده های سرمایه گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه بکار گرفته شده در این عملیات تقسیم نمایند. با توجه به زمان های سپرده گذاری و برداشت منابع توسط سپرده گذاران و همچنین مصرف مشاع این سپرده ها و از سوی دیگر عدم تطابق جریان های درآمدی با پرداخت سود سپرده های مذکور و برداشت سپرده گذاران، موضوع تعیین میزان بازده واقعی این دسته از سپرده ها، دچار پیچیدگی است. رسالت نظام بانک داری اسلامی در این حوزه، آن است که ابزارهای محاسباتی جهت تخصیص سود ناشی از بکارگیری این سپرده ها را به نحوی طراحی و پیاده سازی نماید که مطابق قانون، متضمن رعایت حقوق سپرده گذاران بر مبنای موازین شرعی باشد.

دلیل انتخاب یک بانک نمونه، در دسترس بودن اطلاعات و شواهد کافی در مورد آن بانک برای این قضاوت است، چرا که اطلاعات مورد نیاز این تحقیق عملاً از طریق سایر بنگاه های مالی به دلیل محدودیت هایی همچون هزینه بر بودن اطلاعات و محدودیت آنها در ارائه اطلاعات، قابل دسترسی نبود. ضمناً به دلیل این که همه مؤسسات پولی و بانکی از دستورالعمل مشابه و نظارت بانک مرکزی تبعیت می کنند نتایج حاصل از این بررسی قابلیت تعمیم دارد.

سؤال اصلی تحقیق

از آن جایی که این تحقیق در نظر ندارد رابطه علت و معلولی پدیده ای را بررسی نماید، لیکن به جای فرضیه تحقیق، سؤال اصلی تحقیق را پاسخ می دهد، سؤالی که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته، به شرح ذیل است:

«آیا سود قطعی پرداختی بانک ها، مطابق با دستورالعمل بانک مرکزی متضمن رعایت حقوق

سپرده گذاران می باشد؟»

اهمیت و ضرورت تحقیق

از دیدگاه اسلام رعایت منافع مشتریان و بانک (سهامداران بانک) از اهمیت مشابه برخوردار بوده و بر آن تأکید شده است. در قرآن کریم تأکیدات زیادی به پرهیز از خوردن مال به باطل شده است و همواره توسط معصومین علیهم السلام نیز مورد تأکید قرار گرفته است. شرع مقدس اسلام همواره افزایش ثروت را مورد توجه قرار داده، لکن شرط اصلی آن را تولید و کسب ثروت از طریق حلال بیان نموده است. با توجه به تأکیداتی که در جنبه های مختلف رعایت حقوق افراد و پرهیز از اکل (خوردن) مال به باطل شده است، ضرورت دارد که نظام بانکی به عنوان یک واسطه گر در بازار پولی فعال در نظام اسلامی به نحوی عمل کند که مؤلفه های مورد تأکید شریعت مقدس اسلام به نحو مناسبی رعایت شود.

سامانه محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار بانک ها در ایران، یکی از ابزارهایی است که باید در چارچوب ضوابط و قواعد حاکم بر شریعت مقدس اسلام تدوین و پیاده سازی شود. از این جهت، تحقیق حاضر به بررسی ابعاد مختلف رویکرد حاکم بر محاسبه و پرداخت سود قطعی سپرده گذاران می پردازد که از ضرورت خاصی در نظام بانک داری اسلامی برخوردار است.

هدف تحقیق

هدف کلی این تحقیق بررسی مشروعیت استفاده از دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران برای محاسبه سود قطعی به منظور رعایت حقوق سپرده گذاران می باشد.

روش تحقیق

چون این تحقیق به بررسی دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و مشروعیت بکارگیری آن در بانک مورد نظر می پردازد، اساساً باید به روش بررسی اسناد و مدارک صورت پذیرد. در جمع آوری مبنای نظری موضوع، از روش کتابخانه ای و به منظور بهره مندی از خبرگان، روش مصاحبه با صاحب نظران حرفه بانک داری اسلامی، استفاده شد و نهایتاً با انجام محاسبات و استفاده از نرم افزارهای مورد نیاز، تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری انجام شده است. بدین منظور سود قطعی بانک نمونه ابتدا بر اساس روش ابلاغی بانک مرکزی و سپس با روش ارزش افزوده محاسبه می شود و در نهایت تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری لازم انجام می شود.

جمع آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده ها

الف: محاسبه سود قطعی سپرده های سرمایه گذاری مدت دار مطابق مدل بانک مرکزی

الف - ۱ - مستندات

به استناد مفاد ماده (۹) آیین نامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا موضوع تصویب نامه شماره ۸۱۹۶۲ مورخ ۱۳۶۲/۹/۲۷ هیأت وزیران مقرر گردیده بانک ها سپرده های سرمایه گذاری مدت دار را که در بکارگرفتن آنها وکیل می باشند، به عنوان منابع سپرده گذار در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات فروش اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار دهند. همچنین به استناد مفاد ماده «۱۲» دستورالعمل اجرایی قبول سپرده، مصوب مورخ ۱۳۶۲/۱۰/۱۸ شورای پول و اعتبار، سپرده های سرمایه گذاری مدت دار توسط بانک ها باید در هر یک از امور مزبور و با رعایت سیاست های پولی و اعتباری بکار گرفته شود.

چنان که ملاحظه می شود بانک موظف است درآمد حاصل از فعالیت های یاد شده را بر حسب صراحت به عمل آمده طبق ماده «۱۵» دستورالعمل اجرایی قبول سپرده، مصوب شورای پول و اعتبار که مقرر می دارد «سهم منابع (سود) سپرده گذاران بر اساس مدت و مبلغ سپرده هر یک، بین آنان تقسیم و پس از کسر حق الوکاله بانک پرداخت خواهد شد» باید به نسبت فی مابین بانک و صاحبان سپرده های سرمایه گذاری مدت دار تقسیم و پس از کسر حق الوکاله مربوط پرداخت شود.

الف - ۲ - محاسبه سود قطعی

به منظور تحقق اهداف تحقیق، محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار بانک نمونه مطابق بخشنامه شماره مپ/۱۷۹۹ مورخ ۱۳۸۲/۱۰/۱۸ صادره از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و بر اساس عملکرد بانک در سال مالی منتهی به پایان اسفند ماه سال ۱۳۸۴ به استناد صورتهای مالی حسابرسی شده سال یاد شده صورت گرفت.

نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های سرمایه گذاری مدت دار در بانک نمونه بر اساس دستورالعمل اشاره شده [۱] به طور خلاصه به شرح ذیل می باشد:

الف - ۱-۲ - درآمدهای مشاع

درآمد های مشاع بانک در سال ۱۳۸۴ شامل سود تسهیلات فروش اقساطی، جعاله، سایر عقود، ادامه قرارداد، اوراق مشارکت و سرمایه گذاری به مبلغ ۱/۷۴۲/۷۶۴ میلیون ریال بوده است. متوسط تسهیلات اعطائی بانک طی سال مالی فوق ۱۰/۰۸۰/۲۹۹ میلیون ریال می باشد.

الف - ۲ - ۲ - خالص منابع سپرده گذاران

منابع سپرده گذاران شامل متوسط سپرده های سرمایه گذاری مدت دار بانک به مبلغ ۹/۹۹۴/۳۴۲ میلیون ریال بر اساس رابطه زیر محاسبه گردیده است:

خالص منابع سپرده گذاران	=	سپرده قانونی مربوط به	-	میانگین مانده ۱۲ ماه
		انواع حساب های سپرده ی		انواع حساب های سپرده ی
		سرمایه گذاری مدت دار		سرمایه گذاری مدت دار

الف - ۲ - ۳ - منابع بانک

منابع بانک بر اساس رابطه زیر محاسبه گردیده که به ۸۵/۹۵۷ میلیون ریال گردیده است:

منابع بانک	=	خالص منابع	-	میانگین مانده ۱۲ ماه	+	خالص تسهیلات اعطائی
		سپرده گذاران		ماه		
				اوراق مشارکت		

الف - ۲ - ۴ - سود های علی الحساب پرداختی

بر اساس صورت های مالی منتهی به دوره مالی ۱۳۸۴ سود علی الحساب پرداختی به سپرده گذاران در سال مذکور مبلغ ۱/۶۵۱/۶۰۰ میلیون ریال می باشد، که در محاسبات تعیین سود قطعی لحاظ شد.

الف - ۲ - ۵ - نتایج حاصل از محاسبه سود قطعی

باتوجه به اطلاعات مطرح شده، سود قطعی سال ۱۳۸۴ بانک به صورت زیر قابل محاسبه است: (ارقام به میلیون ریال)

متوسط نرخ سود تسهیلات	$1/742/764 \div 10/080/299 = 1/17/3$
منافع سپرده گذاران قبل از کسر حق الوکاله	$9/994/342 \times 1/17/3 = 1/729/022$
منافع بانک	$1/742/764 - 1/729/022 = 13/742$
تفاوت سود قطعی و علی الحساب	$1/651/600 - 1/729/022 = (77/422)$

مطابق مصوبه شورای پول و اعتبار بانک مجاز است مابه التفاوت سود قطعی و علی الحساب را در سقف ۳/۵ درصد^۱ متوسط منابع به شرح ذیل تحت عنوان حق الوکاله به حساب درآمد بانک برداشت کند:

$9/994/342 \times 0.076 = 75/957$ حق الوکاله بانک

۱- در سال ۱۳۸۷ نرخ حق الوکاله به ۳ درصد کاهش یافت.

بنابر این با احتساب ۰/۷۶٪ فوق، سقف مجاز برداشت حق الوکاله بانک پوشش داده نمی شود و در نتیجه مبلغی برای تقسیم مجدد بین سپرده گذاران باقی نخواهد ماند.

همان طوری که ملاحظه می شود در محاسبات انجام شده، مطابق این الگو صرفاً درآمدهایی که در سال جاری شناسایی شده، مورد محاسبه قرار گرفته است و منافع حاصل از کاربرد منابع سپرده گذاران در مصارف بلند مدت که الزاماً شناسایی درآمد آنها در دوره های مالی آتی صورت خواهد گرفت در نظر گرفته نمی شود. بر این اساس می توان سود علی الحساب پرداختی سپرده گذاران را به عنوان سود قطعی تلقی نمود به عبارت دیگر حق الوکاله بانک در سقف کمتر از ۳/۵٪ محقق شده است.

ب : محاسبه سود قطعی سپرده های سرمایه گذاری مدت دار مطابق روش ارزش افزوده

در این بخش با احتساب اطلاعات لازم در خصوص ارزش افزوده ایجاد شده توسط بانک نمونه (که در آینده مورد شناسایی قرار خواهد گرفت) نسبت به محاسبه درآمد تحقق نیافته متعلق به دوره مالی ۱۳۸۴ اقدام می شود. سپس با اضافه نمودن مبلغ بدست آمده به سودهای تحقق یافته دوره مالی مذکور منافع متعلق به سپرده گذاران و بانک و تسهیم آن به نسبت کاربرد منابع بانک و منابع سپرده گذاران بین این دو دسته تقسیم می شود:

ب - ۱ - در آمد تحقق نیافته شرکت اقماری الف (وابسته به بانک نمونه)

سرمایه گذاری شرکت الف در پروژه های ساختمانی از سنوات گذشته آغاز گردید. محاسبه سود تحقق نیافته این شرکت مستلزم استخراج اطلاعات در چند سال مالی خواهد بود. از آنجایی که از حجم انبوه سرمایه گذاری ها در طی سنوات ذکر شده فروش قابل توجهی صورت نگرفته است، اطلاعات مالی پروژه های در دست اجرای شرکت به صورت انباشته و به بهای تمام شده تاریخی نمی تواند مبنای قابل قبولی برای ارزیابی عملکرد مالی شرکت ارائه دهد. بر این اساس برای افزایش اتکاء پذیری اطلاعات مورد محاسبه و به منظور محاسبه سود تحقق نیافته شرکت از نظر کارشناسی رسمی دادگستری استفاده می شود بر این اساس، ارزش افزوده بدست آمده به مبلغ ۱/۸۹۹/۷۲۵/۸۹۸/۸۷۵ ریال برای مجموع سنوات گذشته بالغ گردیده است. با توجه به نتایج به دست آمده از تسهیم ارزش افزوده فوق، سود تحقق نیافته ناشی از عملکرد شرکت اقماری الف که از عملیات سال ۸۴ ناشی شد بمبلغ ۴۶۰/۷۵۵ میلیون ریال می باشد.

ب - ۲ - در آمد تحقق نیافته شرکت اقماری ب (وابسته به بانک نمونه)

به استناد صورت های مالی حسابرسی شده توسط مؤسسه حسابرسی عضو جامعه حسابداران رسمی و گزارش کارشناسی کارشناسان ارشد ارزیابی اوراق بهادار و همچنین اطلاعات بازار بورس تهران میزان سود

تحقق نیافته شرکت سرمایه گذاری ب که به دوره مالی ۱۳۸۴ تعلق دارد، به میزان ۱۱۲/۵ میلیارد ریال می باشد.

ب - ۳ - ارزش افزوده ناشی از خرید دارایی های ثابت غیر منقول

مطابق آیین نامه اجرایی ماده «۳۴» قانون پولی و بانکی کشور مصوبه شورای پول و اعتبار، بانک ها صرفاً مجازند معادل سی درصد سرمایه خود را به خرید دارایی های ثابت غیر منقول اختصاص دهند، از این جهت تحصیل دارایی های ثابت غیر منقول از محل مابقی سرمایه و سپرده های بانک ممنوع گردیده است. ولی بانک نمونه از محل سپرده ها نسبت به خرید دارایی های ثابت غیر منقول به مبلغ ۱/۲۰۰ میلیارد ریال اقدام کرده است. به منظور برآورد ارزش افزوده دارایی های بانک از نظر کارشناسی کارشناس رسمی دادگستری استفاده گردیده است. بر اساس محاسبات صورت گرفته ارزش افزوده ناشی از دارایی های ثابت بانک که به دوره مالی ۱۳۸۴ اختصاص دارد بالغ بر ۶۱۳/۴۷۵ میلیون ریال است.

باتوجه به اطلاعات مورد نیاز به شرح فوق، سود قطعی سال ۸۴ بانک به صورت زیر قابل احتساب خواهد بود: (ارقام به میلیون ریال)

$$\text{نرخ بازده تسهیلات (تحقق یافته و تحقق نیافته)} = ۲۵/۹\% = ۱۱/۲۸۷/۲۷۰ \div ۲/۹۲۹/۴۹۵$$

$$\text{سهم سود سپرده گذاران قبل از محاسبه حق الوکاله} = ۲/۵۸۸/۵۳۴ = ۲۵/۹\% \times ۹/۹۹۴/۳۴۲$$

$$\text{سهم سود قطعی سپرده گذاران پس از محاسبه حق الوکاله} = ۲/۲۳۸/۷۳۲ = ۲۲/۴\% \times ۹/۹۹۴/۳۴۲$$

$$\text{درآمد حاصل از حق الوکاله بانک} = ۴۳۹/۸۰۲ = ۲/۲۳۸/۷۳۲ - ۲/۵۸۸/۵۳۴$$

$$\text{تفاوت سود قطعی و علی الحساب} = ۵۸۷/۱۳۲ = ۱/۶۵۱/۶۰۰ - ۲/۲۳۸/۷۳۲$$

$$\text{نرخ علی الحساب سود پرداختی به سپرده گذاران} = ۱۶/۵\% = ۹/۹۹۴/۳۴۲ : ۱/۶۵۱/۶۰۰$$

$$\text{درصد سود پس از کسر درصد حق الوکاله} = ۲۲/۴\% - ۳/۵\% = ۱۸/۹\%$$

$$\text{مابه التفاوت نرخ علی الحساب و سود قابل پرداخت} = ۵/۹\% - ۱۶/۵\% = -۱۰/۶\%$$

همان گونه که ملاحظه می گردد بر اساس محاسبات صورت گرفته در این فصل منافع سپرده گذاران تفاوت زیادی با روش تجویز شده توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران دارد، تفاوت اساسی این مدل محاسبه سودهای تحقق نیافته ولی ایجاد شده در جریان فعالیت عادی بانک است که در دستورالعمل ابلاغی بانک مرکزی به آن توجهی نشده است. بر این اساس با پرداخت مبلغ ۵۸۷/۱۳۲ میلیون ریال معادل ۵/۹٪ بیش از سود علی الحساب به سپرده گذاران سود بانک برای دوره مالی ۱۳۸۴ قطعی می گردد.

نتیجه گیری و جمع بندی

همان گونه که ملاحظه شد عدم تخصیص سود تحقق نیافته در محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار باعث انحراف زیادی از نتیجه بازدهی سپرده های مذکور و نهایتاً جابجایی حقوق سپرده گذاران می شود. در نظام بانک داری کشور مطابق دستورالعمل های صادره توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی و متأثر از استانداردهای حسابداری کشور، درآمدهای ناشی از سرمایه گذاری های بلندمدت در زمان تحقق شناسایی می شود. از آنجایی که معمولاً دوره سرمایه گذاری های بلندمدت همچون سرمایه گذاری در املاک بیش از سه سال به طول می انجامد و درآمد نیز بعد از فروش سرمایه گذاری شناسایی می شود، سود قطعی سهم سپرده گذاران سپرده های سرمایه گذاری نیز در دوره هایی که سرمایه گذاری در آن دوره به فروش می رسد، شناسایی گردیده و بین سپرده گذاران آن سال تقسیم می شود. در این مدل افراد بهره مند عملاً سپرده گذارانی هستند که سپرده های آن ها در فرایند سرمایه گذاری های فروخته شده به کار نرفته است و بالعکس سپرده گذاران سنوات گذشته که سپرده های آن ها منشاء سرمایه گذاری های انجام شده می باشد، از بازدهی این سرمایه گذاری ها بی نصیب هستند. بر اساس محاسبات انجام شده مطابق دستورالعمل ابلاغی بانک مرکزی، بانک نمونه مجاز می باشد مبلغ ۱/۶۵۱/۶۰۰ میلیون ریال علی الحساب پرداختی به صاحبان سپرده های مدت دار را به عنوان سود قطعی تلقی نماید و این در حالی است که به صورت واقعی، ارزش افزوده ایجاد شده ناشی از بکارگیری سپرده ها بیشتر از سود علی الحساب پرداختی به سپرده گذاران یعنی مبلغ ۲/۲۳۸/۷۳۲ میلیون ریال می باشد که به دلیل عدم تخصیص مناسب سود به سپرده گذاران به میزان قابل توجهی حقوق سپرده گذاران گذشته را جابجا می کند و این سود عملاً در آینده به سپرده گذاران آتی اختصاص خواهد یافت؛ به نظر می رسد در ظاهر اجحافی در حق بخشی از سپرده گذاران صورت گرفته باشد.

نظام بانکی کشور به دلیل محدودیت در ارائه مدل و سامانه مناسبی که محاسبه و تقسیم سود قطعی را به نحوی انجام دهد که مستلزم رعایت حقوق منصفانه سپرده گذاران باشد، در ماده ۱۹ دستورالعمل نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار ابلاغی بانک مرکزی، بانک ها را موظف نموده است که در قراردادهای منعقد شده با سپرده گذاران موارد ذیل را پیش بینی نمایند:

- ۱- نحوه محاسبه، تقسیم و پرداخت سود
- ۲- مصالحه منافع بین بانک و سپرده گذار
- ۳- مصرف مشاع سپرده ها

از آنجایی که مطابق الزام فوق الذکر، بانک ها مبادرت به تنظیم قرارداد حاوی موارد فوق الاشاره و سایر موارد و ضوابط حاکم بر روابط فی مابین بانک و سپرده گذاران می نمایند، در حقیقت جابجایی حقوق

سپرده گذاران با توافق قبلی آن ها صورت گرفته و بین بانک و سپرده گذاران مصالحه انجام گرفته است. فقها به طور کلی جهل به مورد مصالح را در صلح جایز می دانند این مسئله دارای حالت های مختلفی به شرح ذیل است:

الف) مورد صلح برای دو طرف صلح یا متصالحان معلوم و مشخص است.

ب) مورد صلح مجهول است و معرفت آن نیز امکان پذیر نیست.

ج) مورد صلح مجهول است ولی اکنون امکان شناسایی و معرفت بر آن ممکن نیست.

د) مورد صلح مجهول است و امکان شناسایی و معرفت بر آن امکان پذیر است.

اختلافی بین فقها در صحت صلح، در دو حالت (الف) و (ب) نیست و در حالت سوم، نیز اکثر فقها قائل به صحت آن هستند که مصداق اقدام بانک ها در خصوص صلح روش محاسبه سود قطعی سپرده ها می باشد. آنچه مورد اختلاف نظر و بحث، حالت چهارم می باشد. اختلاف نظرهایی در این خصوص وجود دارد که از دیدگاه فقها، ادله "الصلح جایز بین المسلمین الا صلحاً احل حراماً او حرم حلالاً" که به طور عموم صلح را جایز می داند، صلحی را که در آن مورد مصالحه مجهول باشد را نیز در بر می گیرد. از این رو به رغم جابجایی حقوق سپرده گذاران به دلیل عدم وجود سازوکار لازم در خصوص محاسبه صحیح سود قطعی سپرده های سرمایه گذاری در نظام بانکی کشور کاربرد عقد صلح در این زمینه صحیح می باشد.

بنابر این نتیجه گیری می شود در روش محاسبه سود قطعی سپرده های سرمایه گذاری مدت دار، جابجایی حقوق سپرده گذاران با یکدیگر و بانک با سپرده گذاران (به جهت عدم وجود روش تخصیص مناسب و قابل اتکاء) در نظام بانکی کشور مطابق محاسبات صورت گرفته بطور قطعی وجود دارد و منجر به تضییع حقوق ایشان می گردد. اما به دلیل مصالحه بانک با سپرده گذاران در نحوه محاسبه و تقسیم سود در ضمن قرارداد سپرده گذاری فی مابین که عمدتاً بدون آگاهی سپرده گذاران از محتوای عقد صورت می گیرد؛ به استناد مبانی فقهی عقد صلح که در این مقاله به آن اشاره شد سود قطعی پرداختی بانک نمونه متضمن رعایت حقوق سپرده گذاران می باشد بنابراین، اجحاف مطرح شده، اگر چه وجود دارد ولی یا این استدلال قابل اغماض است.

پیشنهادها

الف- پیشنهاد به بانک مرکزی و وزارت امور اقتصادی و دارایی

گرچه مراجع تخصصی حسابداری و حسابرسی در ایران در جهت ارائه مدل خاصی از حسابداری که متضمن اجرای نظام بانک داری اسلامی باشد، اقدام موثری به عمل نیاورده اند، اما بررسی ها نشان می دهد با توجه به افزایش سطح دانش فنی در زمینه حسابداری و فن آوری اطلاعات بانکی در کشور، در شرایط

حاضر بستر مناسبی جهت استقرار نظام مالی بانک داری مبتنی بر رعایت اصول شریعت مقدس اسلام وجود دارد. پیشنهادهایی را که می توان به سازمان های مذکور با اتکاء به نمونه عملی آن در کشورهای اسلامی که در آن ها بانک داری اسلامی استقرار یافته است ارائه نمود، به شرح ذیل است:

۱- از آنجایی که روش برخورد بانک با سپرده های سرمایه گذاری مدت دار محور محاسبه سود قطعی می باشد و تنها راه برون رفت از مشکلات ذکر شده در تحقیق حاضر، ارائه مدل دقیق و منطقی محاسبه و اختصاص منافع واقعی حاصل بین بانک و سپرده گذاران می باشد پیشنهاد می شود جذب منابع سپرده های سرمایه گذاری مدت دار بانک ها در قالب سپرده های سرمایه گذاری محدود شده و سپرده های سرمایه گذاری محدود نشده با ویژگی ها و روش شناسایی درآمد و تخصیص منابع به شرح ذیل صورت پذیرد:

• **ویژگی عمومی:** ویژگی عمومی این گونه سپرده ها مشارکت کامل سپرده گذاران در سود یا زیان حاصل از به کارگیری این منابع بر اساس مشارکت در سود و زیان خواهد بود و حتی المقدور، از قبل وجه مشخص و از قبل تعیین شده ای تحت عنوان سود علی الحساب پرداخت نشود.

• سپرده های سرمایه گذاری محدود شده

تعریف: نوعی سپرده سرمایه گذاری است که از طریق دارندگان حساب های سرمایه گذاری محدود شده تأمین می شود و بانک اسلامی به وسیله آن، تحت عنوان مدیر سرمایه گذاری مبادرت به اجرای پروژه های سرمایه گذاری می نماید.

نحوه طبقه بندی: سپرده های سرمایه گذاری محدود شده به همراه کلیه حساب های مرتبط در قالب یک گروه مستقل نمایش داده می شود.

شناخت درآمد: هر مرحله از فرآیند شناخت چنانچه یک تغییر در جمع دارایی ها با تغییری متقابل در جمع بدهی ها با داده و ستاده صاحبان سرمایه خنثی نشده باشد، درآمد یا هزینه حاصل شده است. درآمدها به دو صورت یعنی در تراز نامه، تحت عنوان مازاد عملکرد انتقالی به دوره آتی و یا در صورت سود و زیان حسب مورد، شناسایی می شود. مازاد عملکرد انتقالی به دوره آتی که منشاء شناسایی بخشی از سود دوره های آتی است در صورت تحقق در صورت سود و زیان مورد شناسایی قرار می گیرد.

تخصیص سود: تخصیص سود از محل عملکرد دوره جاری مطابق قرارداد بانک و سپرده گذاران سرمایه گذاری محدود شده بین طرفین تقسیم می شود و مازاد عملکرد انتقالی به دوره آتی در هنگام تحقق به دوره مربوط اختصاص و برحسب معیارهای تخصیص سود دوره مربوط بین سپرده گذاران آن دوره و بانک

تقسیم می گردد.

• سپرده های سرمایه گذاری محدود نشده

تعریف: نوعی سپرده سرمایه گذاری است که از طریق دارندگان حساب های سرمایه گذاری محدود نشده تأمین می شود. بانک با درهم آمیختن این منابع با منابع خود نسبت به مصرف آن در قالب عقود اسلامی اقدام می نماید.

نحوه طبقه بندی: سپرده های سرمایه گذاری محدود نشده به همراه کلیه حساب های مرتبط با آن در متن صورت های مالی و همراه با اطلاعات بانک نمایش داده می شود.

شناخت درآمد: درآمد ناشی از تسهیلات که مستلزم شناخت آن به صورت تعهدی است مطابق روال جاری پس از تحقق شناسایی می شود، و آن بخش از تسهیلات که شناسایی درآمد آن بر مبنای روش نقدی صورت می گیرد، در سال وقوع به حساب درآمد منظور می شود، لکن پس از کسر حق الوکاله (حق مدیریت) بانک، درآمد سهم سپرده گذار بر مبنای مدت و میانگین منشاء تسهیلات به دوره یا دوره های مربوط به خود اختصاص می یابد.

تخصیص سود: تخصیص سود به سپرده گذاران محدود نشده ناشی از درآمد تحقق نیافته سال جاری (سال های آینده) و درآمد ناشی از سنوات آتی (سال های گذشته) به سال جاری بر مبنای مدت و میانگین مبلغ اختصاص می یابد. در صورت انجام سرمایه گذاری بلند مدت از محل این دسته از منابع، نحوه برخورد با تخصیص سود مشابه سپرده های سرمایه گذاری محدود شده خواهد بود.

البته ممکن است در کنار این پیشنهاد روش یکنواخت سازی سود توسط مدیریت به عنوان یکی از راه حل ها مطرح شود، اما اشکال راه حل مذکور در این است که اولاً بانک هایی که در ابتدای مسیر سرمایه گذاری بلند مدت هستند، اساساً به میزان دوره سرمایه گذاری مثلاً چهار سال اول فعالیت امکان هموارسازی سود را ندارند. ثانیاً خلاء عدم شناسایی درآمد عقود که درآمد آن ها الزاماً به روش نقدی شناسایی می شود با راهکار هموار سازی سود مرتفع نمی شود.

۲- استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی به منظور بکارگیری در مؤسسات اعتباری کشور بر اساس الزامات قانونی و متون فقهی تشیع توسط سازمان حسابرسی و بانک مرکزی بومی سازی و لازم الاجراء گردد.

۳- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نسبت به طراحی و پیاده سازی سامانه جامع مکانیزه بانک داری اسلامی بر اساس الزامات شریعت مقدس اسلام که متضمن رعایت اصول حرفه ای است، اقدام نموده و نظام بانکی کشور را از بلاتکلیفی نجات دهد. یکی از دلایل اساسی عدم رعایت حقوق سپرده گذاران،

ناتوانی موجود در محاسبه دقیق منافع بانک و سپرده گذاران است.

ب- پیشنهاد به کارشناسان و محققین حوزه حسابداری و فن آوری اطلاعات

ب-۱- پیشنهاد به کارشناسان حوزه حسابداری

به رغم لزوم حضور متخصصین مالی در عرصه بانک داری، متأسفانه محققین این حرفه حضور کم رنگی در نظام بانکی کشور دارند. از این رو پیشنهادهایی به شرح ذیل به محققین حسابداری ارائه می شود:

۱- بخشی از رساله های مقاطع تحصیلی کارشناسی ارشد و دکترای حسابداری به نظام های مالی در امور بانکی معطوف گردد.

۲- محققین حرفه حسابداری نسبت به انجام تحقیقات کاربردی در حوزه حسابداری امور بانکی و در طراحی و اجرای هم اندیشی ها و همایش های نظام بانکی کشور حضور پررنگ و اثرگذار داشته باشند.

۳- دانشجویان سطوح کارشناسی ارشد و دکترا نسبت به توسعه تحقیق حاضر در قالب رساله های خود اقدام تا بستر استقرار نظام بانک داری اسلامی مطابق شریعت مقدس اسلام فراهم شود.

ب-۲) پیشنهاد به کارشناسان حوزه فن آوری اطلاعات و ارتباطات

کارشناسان حوزه فن آوری اطلاعات و ارتباطات با همکاری دانشجویان و کارشناسان حسابداری آشنا به این گونه مفاهیم، تحقیقات لازم را در جهت بستر سازی استقرار نظام بانک داری مبتنی بر تسهیم متصفانه سود و زیان بانک ها مشارکت به عمل آورند.

۱- دستورالعمل نحوه محاسبه سود قطعی سپرده های مدت دار بانک ها، بخشنامه ۱۷۹۹، بانک مرکزی.

۲- جابری، علی اکبر استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی، سازمان حسابرسی، ۱۳۸۲.

۳- دلاور، علی، مبانی نظری و عملی در پژوهش، انتشارات رشد، چاپ چهارم ۱۳۸۴.

۴- ضیائی بیگدلی، محمد (ترجمه)، مطالعات نظری در بانک داری و مالیه اسلامی، بانک داری ایران، تابستان ۱۳۷۰.

۵- ضیائی، منوچهر، مجموعه قوانین پولی و بانکی، انتشارات بانک مرکزی، بهار ۱۳۸۲.

۶- عرب مازار یزدی، محمد، ناصری، مهدی، امکان سنجی طراحی مدل محاسبه بهای تمام شده سپرده های بانکی، بررسی های حسابداری و حسابرسی، شماره ۳۴، زمستان ۱۳۸۲.

۷- فراهانی فرد، سعید، سیاست های پولی در بانک داری بدون ربا، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸.

۸- فرزین وحش، شعبانی، اسدا...، احمد، بررسی حقوق عقود اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۸۳.

۹- ماجدی، گلریز، پول و بانک از نظریه تا سیاست گذاری، انتشارات مرکز آموزش بانک داری، تابستان ۱۳۶۷.

۱۰- مجتهد، حسن زاده، احمد، علی، پول و بانک داری و نهادهای مالی، پژوهشکده پولی و بانکی، بهار ۱۳۸۴.

۱۱- مجموعه سخنرانی ها و مقالات (نهمین سمینار بانک داری اسلامی) بانک عالی بانک داری ایران، ۱۳۷۷.

۱۲- موسویان، سید عباس، بانک داری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ چهارم ۱۳۸۳.

۱۳- موسویان، عقیلی کرمانی، سید عباس، پرویز، الگوی جدید بانک داری، بانک صادرات، آذر ماه ۱۳۸۵.

14- AAOIFI "Accounting and Auditing Standard", Bahrain, No. 2 - 1419H - 1998.

تهران، خیابان ملاصدرا، خیابان خوارزمی (سازمان گوشت)

کوچه میلاد، پلاک ۸

۸۸۰۳۸۴۱۸ و ۸۸۰۵۱۳۴۱